

Paul M. Sweezy

Finns det en härskande klass i Sovjetunionen?

Ur *Monthly Review* vol. 30 nr 5 (1978)

De svar som oftast ges på denna fråga kan indelas i två huvudkategorier, som var och en innehåller ett antal varianter. Den första hävdar att det verkligen finns en härskande klass i Sovjetunionen, men det finns ingen allmän samsyn om dess karaktär och egenskaper. Vissa säger att det är en kapitalistklass, som på det hela taget liknar de härskande klasserna i de utvecklade kapitalistiska länderna men skiljer sig från dem i relativt få avseenden och mindre grad. Andra hävdar att det finns en härskande klass, men att den är av en ny typ som skiljer sig i grunden från de härskande klasser som funnits hittills. Den andra större svarskategorin anser att det inte finns någon härskande klass i Sovjetunionen och hävdar istället att statsmakten är i händerna på en ”byråkrati”, men återigen finns det ingen samsyn om begreppet.

Jag kommer att argumentera för uppfattningen att det finns en härskande klass i Sovjetunionen och att den är av ny typ. Jag kommer att göra det genom att undersöka den ursprungliga och mest kända byråkratiteorin, Trotskijs och hans anhängares.¹ Jag måste dock omedelbart tillfoga att det som följer bara är ett förarbete till en seriös analys av hela ”problematiken” med den sovjetiska härskande klassen. Denna analys måste anstå till ett annat tillfälle. Men först är det nödvändigt att vara tydlig om *existensen* av en sådan klass, och jag tror att detta bäst kan visas genom att kritisera teorin, som går tillbaka till sovjetstatens tidiga dagar, att en sådan klass inte existerar och inte kan existera utan att den privata äganderätten till produktionsmedlen återupprättas.

Den trotskistiska teorin har sin grund i en version av den marxistiska teorin om staten som var allmänt accepterad vid tiden för den ryska revolutionen och som faktiskt kan betraktas som ett grundelement i bolsjevikläran då och senare. Schematiskt förutsätter denna version av den marxistiska teorin ett samhälle med en väl utvecklad klasstruktur. Klasser kännetecknas av deras olika förhållande till produktionsmedlen och definieras av ett egendomssystem som ger samhället en rättsligt fastställd och verkställbar struktur. Statens primära och övergripande funktion är att upprätthålla och skydda dessa egendomsförhållanden, vilket är liktydigt med att säga att staten är den/de besuttna klassens/klassernas instrument för att garantera den samhälleliga struktur som de drar fördel av.²

En viss revolutionsteori följer logiskt av denna statsteori. De klasser som äger produktionsmedlen exploaterar de egendomslösa klasserna och kan göra så därför att de förfogar över staten som ett instrument för tvång och förtryck. En revolution är därför en handling där den utsugna klassen (eller en allians av utsugna klasser) griper statsmakten och inför ett nytt egendomssystem genom att expropriera de tidigare ägarna och överföra ägandet till den segrande revolutionära klassen. Den senare – eller om det finns fler än en, den som dominerar i alliansen mellan de revolutionära klasserna – blir den nya härskande klassen.

¹ Min kännedom om denna teori kommer delvis från över 40 års aktivt intresse och deltagande i diskussioner och debatter om tolkningen av den sovjetiska erfarenheten, och mer specifikt från tre publicerade verk: (1) Leo Trotskij, [Den förrådade revolutionen](#) (1936), (2) Trotskij, [Sovjetunionen i krig](#), från *The New International*, november 1939; och (3) Ernest Mandel, ”On the Nature of the Soviet State”, *New Left Review*, nr. 108, mars-april 1978.

² För en mer fullständig beskrivning av denna version av den marxistiska statsteorin, se Paul M. Sweezy, *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen*, 1970], kapitel 13 (”Staten”). Det bör dock påpekas att den där, åtminstone implicit, presenteras som en teori som specifikt kan tillämpas på avancerad kapitalism och inte som en allmän-giltig teori om staten.

Tillämpad på den borgerliga revolutionen, fastställde denna teori att det mot den feodala härskande klassen och dess stat uppstod en allians mellan den uppstigande borgerligheten å ena sidan och de förtryckta bönderna och det framväxande proletariet å den andra, med borgerligheten som klart dominerande part. Revolutionen störtade feodalismen, exproprierade adeln och införde borgerlig privategendom när det gällde produktionsmedlen (särskilt mark), och med den nya staten som en garant för det segrande kapitalistiska produktions sättet och kapitalistiskt utbyte. Kärnan i den borgerliga revolutionen var med andra ord att ett egendomssystem (feodalt) ersattes av ett annat (borgerligt).

Man kan nog lugnt säga att innan 1917 instämde nästan alla marxister i denna teori. Att även tillämpa den på nästa revolution, den proletära revolutionen, som skulle inleda det nya socialistiska samhället, var både logiskt och lätt.³ Som det *Kommunistiska manifestet* så vältaligt gjorde gällande, var de viktigaste mot varandra kämpande klasserna borgarklassen och proletariet. Proletariet, som den revolutionära klassen, skulle ta kontroll över staten (fredligt enligt reformisterna, våldsamt enligt revolutionärerna) och exproprierade borgarklassen och stora jordägare. Men eftersom det inte kunde vara fråga om att dela upp produktionsmedlen mellan enskilda arbetare, måste det nya egendomssystemet med nödvändighet vara kollektivt. Och eftersom den enda institution som kunde företräda arbetarklassen som helhet var den nya staten, så innebar detta att borgarklassens förutvarande privata egendom skulle bli statlig. Således skulle proletariet bli den nya härskande klassen med sin egen stat genom vilken det skulle bli ägare till produktionsmedlen. På denna grundval kunde utvecklingen av socialismen fortsätta.

Den ryska revolutionen tycktes överensstämma med denna teori. Bolsjevikerna, som verkligen var ett arbetarparti, tog kontroll över staten i proletariets namn, exproprierade borgarklassen (inklusive utländska kapitalisters egendomar), förde samman ekonomins "kommandohöjder" (storskalig stadsindustri, transporter, banker) till en mer eller mindre enhetlig statlig sektor och förkunnade upprättandet av ett socialistiskt samhälle. Visserligen var revolutionens karaktär på landsbygden, där ungefär fyra femtedelar av befolkningen levde, ganska annorlunda: där beslagtogs de stora jordägarnas lantegendomar och delades ut till miljontals enskilda bondeinnehav, som blev kvar utanför statens kontroll och i stor utsträckning otillgängliga för proletär påverkan. Men böndernas andel av den politiska makten var från början begränsad och varade inte länge. Frågan om deras framtida roll verkade därför vara ett problem som rörde det nya socialistiska samhället snarare än en indikation på dess icke-socialistiska karaktär.

Den trotskistiska uppfattningen om Sovjetunionen var och är fast förankrad i denna teori om staten och revolutionen. Men det finns ett problem som uppstod ganska tidigt och som kom att ifrågasätta dess giltighet. Den marxistiska teorin hade hela tiden hävdats att varje regering i ett klassamhälle, oavsett dess specifika form, i allt väsentligt är den härskande klassens diktatur över de styrda klasserna, och det skulle inte vara mindre sant för ett socialistiskt samhälle där klasser nödvändigtvis skulle finnas kvar under lång tid, klasslöshet är inte utmärkande för socialismen utan för kommunismens högre stadium. Detta är ursprunget till

³ Därmed inte sagt att det under denna period inte fanns allvarliga meningsskiljaktigheter om statsteorin bland marxister. Men de gällde inte klassernas roll och äganderättens centrala betydelse, utan snarare om den revolutionära klassen kunde ta över och utnyttja den befintliga staten (reformisternas uppfattning) eller om det var nödvändigt att krossa den befintliga staten och ersätta den med en ny (revolutionärernas uppfattning). Det råder ingen tvekan om, som Lenin slutgiltigt bevisade i *Staten och revolutionen*, att Marx själv höll fast vid den revolutionära uppfattningen, vilket förklarar varför han och bolsjevikerna vanligtvis satte etiketten "revisionist" på dem som anslöt sig till den reformistiska uppfattningen. Men denna tröta, trots dess framträdande plats och bitterhet, bör inte få dölja den långtgående samsynen mellan de två fraktionerna när det gällde den grundläggande betydelsen av revolution för att ersätta ett egendomssystem med ett annat.

teorin om proletarietets diktatur som en slags övergångsregim som skulle komma till makten med revolutionen och leda övergången från socialism till kommunism. Före den ryska revolutionen var inte bara alla marxister eniga om detta, utan de insisterade också på att denna regim, även om den var diktatorisk gentemot de gamla utsugande klasserna, så skulle den vara den bredaste typ av demokrati för arbetarna, mycket mer demokratisk än de mest liberala borgerliga demokratierna. Arbetare skulle ha alla medborgerliga rättigheter och friheter som förkunnats av borgerliga revolutioner, men som i praktiken i stor utsträckning hade varit begränsade till de som tillhörde borgarklassen. Det var faktiskt bara genom att utöva dessa rättigheter och friheter som arbetarna skulle kunna omvandla sig till nya människor och bygga ett nytt samhälle.

Att en sådan fungerande arbetardemokrati inte uppstod under perioden omedelbart efter oktoberrevolutionen var säkerligen en besvikelse för många. Men samtidigt var det lätt nog att bortförklara med hänvisning till de ytterst svåra förhållanden som rådde under inbördeskriget och det ekonomiska sammanbrott som kännetecknade åren 1917-1921. Trotskij själv var en av de bolsjevikiska ledarna som godkände och deltog i repressionen under dessa år, som långtifrån bara riktades mot reaktionärer och kontrarevolutionärer. Men mot slutet av inbördeskriget och då de ekonomiska förhållanden blev mer normala, borde man enligt den underliggande teorin ha förväntat sig en gradvis spridning och förstärkning av demokratiska institutioner och praxis bland arbetarna som, och det måste vi komma ihåg, nu antogs vara den härskande klassen.

Men detta skedde inte. Tvärtom, de verkliga frön till arbetardemokrati som hade planterats och börjat gro före och under revolutionen – fackföreningarna, partiorganisationerna, de lokala sovjeterna – gick nu in i en nedgångsperiod som med upp- och nedgångar har fortsatt fram till denna dag. Dessa organisationer, i den form som de har överlevt, hålls i strama tyglar uppifrån och fungerar egentligen bara som verkställare av beslut som fattats på centralkommitténs och politbyråns nivå. Arbetarna själva – som nu utgör mer än 60 procent av den aktiva befolkningen, jämfört med mindre än 15 procent 1914 – har inte rätt att bilda egna organisationer eller uttrycka sig själva, och den mest grundläggande av arbetarnas rättigheter, strejkrätten, är naturligtvis helt undertryckt.

Denna situation utgör ett väsentligt problem för den teori om staten och revolution som skissats ovan. Om proletariatet utgör den nya härskande klassen i Sovjetunionen, hur kommer det då sig att det inte har något att säga till om när det gäller de som innehar maktpositionerna i partiet och regeringen, saknar egna organisationer och t o m helt och hållet förvägrats kanaler eller metoder för att diskutera och debattera, för att inte tala om att besluta, om de stora frågorna som rör politik, ekonomi och utrikespolitik och som formar proletariatets liv och kommer att avgöra dess framtid?

Det är här den trotskistiska teorin om byråkratin kommer in i bilden. Dess grundläggande förutsättning är att de *objektiva* förhållanden som rådde i Ryssland efter revolutionen var sådana att det var omöjligt för proletariatets att direkt ta makten, inte bara för några år utan för en betydande tidsperiod. Viktigast av dessa objektiva förhållanden, som ligger till grund för alla de andra, var de underutvecklade produktivkrafterna, vilka innebar en låg nivå när det gällde utbildning och kultur, särskilt för de undertryckta klasserna, samt framför allt en allmänt utbredd bristsituation. Det var här, i detta allmänna bristillstånd, som Trotskij såg ”byråkratismens” grogrund:

Medan det första försöket att [omedelbart efter gripandet av makten] skapa en på byråkrati rensad stat skändligen misslyckades, först och främst på grund av massornas ovana vid självstyre, bristen på kvalificerade arbetare som var hängivna mot socialismen, etc. uppstod mycket snart därefter andra mer djupgående svårigheter. Reduceringen av staten till ”räkenskaps- och kontroll-

funktioner” med en fortsatt inskränkning av tvångsfunktionen, vilket krävts av partiprogrammet, förutsatte åtminstone ett relativt tillstånd av allmän tillfredsställelse. Just detta nödvändiga tillstånd uteblev. Ingen hjälp kom västerifrån. De demokratiska sovjeternas styrka visade sig förlamad, t.o.m. hopplös, när dagens uppgift gällde att anpassa de privilegierade grupper, vars existens var nödvändig för försvaret, industrin, tekniken och vetenskapen. Under denna avgjort ”icke-socialistiska” operation, då man tog från tio och gav till en, utkristalliserades och utvecklades en mäktig kast bestående av specialister inom distributionen. (*Den förrådade revolutionen*)

Denna ”kast bestående av specialister” var naturligtvis byråkratin. Den växte och konsoliderade sin makt i takt med den sovjetiska ekonomins återhämtning och utvidgning, och dess dominans i det sovjetiska samhället säkerställdes åtminstone tills de förhållanden som hade gett upphov till detta tillstånd förändrades i grunden, dvs tills proletariatet hade förvärvat de nödvändiga kvalifikationer som krävdes för att den skulle kunna styra sig själv, och förhållandena av allmän brist väsentligt hade lindrats. Även när den tiden skulle komma – ett ämne som vi ska återvända till – skulle byråkratin inte frivilligt abdikera från sin makt, utan måste avlägsnas genom en andra revolution. Denna andra revolution skulle emellertid inte vara en social revolution i samma mening som de borgerliga revolutionerna under 1600- och 1700-talen eller 1917 års revolution i Ryssland, eftersom den inte skulle innebära en förändring av egendomsförhållandena. Snarare skulle det ge det system som inrättades av oktoberrevolutionen dess verkliga betydelse. Proletariatet som hade gjort revolutionen och ersatt privat med statligt ägande av produktionsmedlen skulle för första gången stiga fram eftersom den aktiva, självmedvetna härskande klassen inte längre behövde de tjänster som sköttes av byråkratin, som på ett opportunistiskt sätt hade tagit på sig jobbet att sköta det tillfälligt utestängda proletariatets angelägenheter, och som under denna process lade sig till med allehanda fasoner och privilegier. Med andra ord skulle den andra revolutionen vara ett fullbordande och inte ett negerande av den första.

Otvivelaktigt en attraktiv teori, med den speciella förtjänsten att dess anhängare kunde hålla fast vid den teori om staten och revolutionen som de utgick från utan att behöva tillgripa den officiella sovjetiska ideologins lögner och bedrägerier. Men den lider av vissa defekter, som jag tror att vi nu med efterklokhetens visdom kan se är inte bara allvarliga utan fatala.

För det första är det uppenbart att ju längre byråkratins herravälde varar, desto mindre övertygande är den trotskistiska teorin om dess väsentliga natur. Föreställningen om en härskande klass som aldrig får styra och alltid måste underkasta sig en byråkratregims misshandel och övergrepp, är inte särskilt meningsfull. Antingen kommer den andra revolutionen och bevisar teorins korrekthet, eller så, om den uteblir, måste teorin överges och en annan sättas i dess ställe. Om vi för ett ögonblick bordlägger frågan om denna ersättningsteoris möjliga natur, bör vi notera och betona att denna slutsats fullständigt överensstämmer med Trotskijs eget tänkande, ty han trodde inte för ett ögonblick att den byråkratiska regimen i Sovjetunionen var något annat än ett tillfälligt fenomen.

Följande citat från hans artikel från 1939, som nämns i not 1 ovan, visar hur starkt han kände när det gällde denna avgörande punkt:

Vetenskapligt och politiskt ... gäller frågan detta: Representerar byråkratin en temporär utväxt på en social organism eller har denna utväxt redan omvandlats till ett historiskt oundgängligt organ? Sociala utväxter kan vara produkten av en ”tillfällig” (dvs temporär och ovanlig) insnärjning av historiska omständigheter...

Om detta krig framkallar en proletär revolution, vilket vi bestämt tror, måste det oundvikligen leda till störtandet av byråkratin i SSSR och till pånyttfödelsen av sovjetdemokratien på en vida högre ekonomisk och kulturell nivå än 1918. I så fall blir frågan om huruvida den stalinistiska byråkratin var en ”klass” eller en svulst på arbetarstaten automatiskt löst...

Om det emellertid medges att det nuvarande kriget inte kommer att framkalla revolution utan ett

förtvinande proletariat, så återstår ett annat alternativ: monopolkapitalismens fortsatta nedgång, dess fortsatta sammanväxt med staten och ersättandet av demokratin, där den ännu finns kvar, med en totalitär regim. Proletariatets oförmåga att ta ledningen över samhället kan under dessa förhållanden faktiskt leda till framväxten av en ny härskande klass ur den bonapartistiska fascistbyråkratin. Detta skulle, enligt alla tecken, vara ett förfallets regim, signalen till civilisationens förmörkelse...

Det historiska alternativet är, om man löper linan ut, följande: antingen är stalinregimen ett motbjudande steg tillbaka i det borgerliga samhällets omvandling till ett socialistiskt, eller så är stalinregimen det första stadiet i ett nytt utsugarsamhälle. Om den andra prognosen visar sig vara riktig, kommer naturligtvis byråkratin att bli en ny utsugande klass...

Det andra imperialistiska kriget ställer den olösta uppgiften på en högre historisk nivå. Den prövar ånyo inte bara de existerande regimernas stabilitet utan också proletariatets förmåga att ersätta dem. Resultaten av denna prövning kommer otvivelaktigt att ha en avgörande betydelse för vår värdering av dagens epok som den proletära revolutionens epok. Om oktoberrevolutionen mot all sannolikhet under det nuvarande kriget, eller omedelbart därefter, misslyckas finna sin förlängning i något av de avancerade länderna; och tvärtom, om proletariatet överallt slås tillbaka på alla fronter – då skulle vi utan tvekan tvingas att ta upp frågan om en omvärdering av vår uppfattning av dagens epok och dess drivkrafter. I så fall skulle det inte vara fråga om att sätta en glosboksetikett på Sovjetunionen eller det stalinistiska gänget utan om en ny värdering av det världshistoriska perspektivet för de nästa decennierna om inte seklen: Har vi nått den socialistiska revolutionens och det socialistiska samhällets epok, eller, tvärtom, epoken för den totalitära byråkratins förfallande samhälle? (*Sovjetunionen i krig*)

Det skulle vara felaktigt att behandla dessa avsnitt på samma sätt som man skulle göra med en noggrant genomarbetad teoretisk utvärdering eller analys. Trotskij blev uppenbarligen upphetsad vid krigets början. Sanningens ögonblick närmade sig för Sovjetunionen och kanske även för honom personligen. Han tvivlade inte om utgången: precis som det första världskriget hade gett upphov till den ryska revolutionen, så skulle det andra världskriget frambringa dess fortsättning, denna gång i kapitalismens hjärta, där Trotskij alltid hade letat efter det stöd och den vägledning som skulle göra det möjligt för Ryssland att övervinna sin förlamande efterblivenhet. Den eländiga stalinistiska byråkratin skulle säkert bli utbränd i revolutionens degel, och ur dess aska skulle en befriad arbetarstat resa sig och infria 1917 års demokratiska löfte.

Detta var det grundläggande budskap som Trotskij försökte förmedla till sina anhängare. Själva språket vittnar om hans optimism och förtröstan. På ett annat ställe i artikeln går han till och med så långt som att fråga: ”Skulle vi inte komma i en löjlig dager om vi tillskrev den bonapartistiska oligarkin namnet av en ny härskande *klass bara några år eller t.o.m, några få månader innan dess nesliga fall?*”⁴ Segern kan vara närmare, mycket närmare än du tror!

I detta sammanhang bör ödesdigra förutsägelser om vad som väntar om revolutionen misslyckas inte tolkas som sannolikheter, och än mindre som profetior, utan som en sorts uppmaning till de trogna att vara ännu mer redo och fördubbla sitt engagemang för saken. Trotskij gjorde aldrig skarp åtskillnad mellan vetenskaplig analys och inspirerande propaganda, och det citerade avsnittet ovan är ett ganska tydligt exempel på det sistnämndas företräde över det förra. Likväl avslöjar det sätt på vilket han formulerade alternativen otvivelaktigt mycket om hans grundläggande teoretiska ståndpunkt. Med största sannolikhet, nästan med säkerhet, skulle det bli en framgångsrik proletär revolution. Men om detta ”mot all sannolikhet” skulle misslyckas, var prognosen tydlig och otvetydig: när det gäller Sovjetunionen måste Stalin-regimen tolkas som det första steget i ett nytt utsugarsamhälle och då ”kommer naturligtvis byråkratin att bli en ny utsugande klass”. Samtidigt skulle hela världen inträda i ”epoken för den totalitära byråkratins förfallande samhälle”. Ett tredje tänkbart alternativ, en fortsättning av det befintliga tillståndet, nämndes inte och kom troligen aldrig in i Trotskijns huvud. Sovjetunionen hade kommit till en skiljeväg: antingen skulle revolutionen 1917 fullbordas, eller så skulle

⁴ Kursivering tillagd

den besegras och på dess ruiner skulle ett nytt utsugarsamhälle växa upp.

Mot denna bakgrund kommer Ernest Mandels återuppreparande av den trotskistiska ståndpunkten, sextio år efter oktoberrevolutionen och mer än trettio år efter andra världskriget, som ett tydligt antiklimax. Mandel upprepar alla välkända teman och betonar den centrala roll som det statliga ägandet av produktionsmedlen har i systemet och påstår sig ha visat att ”vår definition av Sovjetunionen som en byråkratiskt degenererad arbetarstat [är] korrekt både historiskt och teoretiskt”.⁵ Han hänvisar inte till Trotskijs uppfattning 1939, att byråkratin ”naturligtvis” skulle bli en ny utsugande klass, om oktoberrevolutionen misslyckades med att finna sin förlängning under eller omedelbart efter kriget. Hans undviker detta besvärliga problem genom att helt enkelt på nytt ställa frågan om den byråkratiska regimens varaktighet:

Det som förblir en öppen fråga är huruvida den proletära revolutionens seger i de industriellt utvecklade länderna, eller där proletariatet redan utgör den absoluta majoriteten i nationen, kommer att utlösa – både inom dessa länder och i världskala – en process som kan ”av-byråkratisera” de proletära revolutionernas erfarenheter under 1900-talet med en snabbhet som är mycket mer förbryllande än varaktigheten av byråkratiseringens fenomen som sådant. Här kommer historien att få sista ordet. Om den skulle bekräfta att revolutionära marxister har haft illusioner i detta ämne, då skulle det bli nödvändigt att dra slutsatser om byråkratiseringens djupare historiska rötter som skiljer sig från de som vanligtvis dras ur analyserna av Marx, Lenin, Trotskij och Fjärde internationalen. Men det är obefogat, impressionistiskt och ansvarslost att dra dessa slutsatser i förtid, innan bevisen finns där... (s 31)

Trotskij var uppenbarligen *mycket* för tidigt ute när han sade att man måste dra slutsatsen att detta skulle bli resultatet av det andra världskriget. Men Mandel erbjuder inget som ger vid handen att ett mer avgörande test är på väg, nu eller inom överskådlig framtid. Beviset finns helt enkelt inte ännu, säger han; och vad gäller teorin ser det ut som om den aldrig kommer att förändras såvida inte eller tills den länge fördröjda andra revolutionen faktiskt kommer.

Låt oss för resonemangets skull medge att historien ännu inte har sagt sista ordet, men borde man inte trots det ägna mer uppmärksamhet åt det som historien har visat? Till exempel, vilka slutsatser följer av att sovjetregimen överlevt under mer än tre decennier sedan andra världskriget? Det förekom visserligen kriser, särskilt i det sovjetiska ”imperiet”, men de har inte varit svårare än de kriser som de äldre kapitalistiska imperierna genomgått, och det skulle vara absurt att hävda att regimens existens hela tiden varit i fara. Tvärtom, både ekonomiskt och militärt har Sovjetunionen ständigt ökat i styrka, och regimens förmåga att kontrollera denna ökande makt och använda den för egna intressen har aldrig varit mindre diskutabel än nu.

En särskilt viktig test för ”byråkrati”-teorin, tror jag var Stalins död och dess konsekvenser. Enligt teorin var Stalin den ideala byråkraten och hans styre som absolut diktator, som genom att använda både piska (terror) och morot (speciella materiella privilegier) var avgörande för regimens karaktär och faktiska överlevnad. Med tanke på detta kunde man förvänta sig att Stalins död inte bara skulle framkalla en regimkris, utan även göra det omöjligt att fortsätta i de gamla hjulspåren. Det är mot denna bakgrund som vi måste tolka den anmärkningsvärda, och på sitt sätt lysande, serie skrifter som Isaac Deutscher, den utan tvekan mest framstående trotskistiska historikern från den perioden, ägnade åt Ryssland efter Stalin i mitten av 1950-talet.⁶

⁵ ”On the Nature of the Soviet State”, *New Left Review*, mars-april 1978, s. 43.

⁶ En långt ifrån uttömmande lista inbegriper *Russia after Stalin* (1953) [för ett längre utdrag på svenska, se [Ryssland efter Stalin. Del 1 – Bokslut över en era](#)], *Russia in Transition* (1957) och *Ironies of History* (1966). Den sistnämnda är en samling essäer som innehåller omtryck från 1957-volymen, plus andra relevanta skrifter från samma period.

Deutscher utgår från en uppfattning om Sovjetunionen under perioden 1917-1953 som i allt väsentligt är identisk med den som Trotskij framförde i *Den förrådada revolutionen*. Arbetarklassen var tillräckligt stark för att 1917 gripa makten, men för svag för att kunna spela rollen som härskande klass vid slutet av inbördeskriget. Detta gjorde det möjligt för byråkratin att rycka in och regera under Stalins alltmer absoluta diktatur. Men logiken i byråkratins styre härrörde från det egendomssystem som etablerades av revolutionen. Resultatet var en mycket snabb utveckling av produktivkrafterna (arbetskraftens storlek och utbildningsnivå, vetenskap och teknik etc.) och en betydande men mindre ökning av den allmänna levnadsstandarden. Men när komplexiteten i ekonomin ökade och massornas kulturella nivå steg, blev byråkratins välde, med dess brutala uppträdande och avsaknad av flexibilitet och initiativ, alltmer kontra-produktivt. Vid tiden för Stalins död 1953, när landet i hög grad hade återhämtat sig från andra världskrigets härjningar, hade situationen redan nått krisartade proportioner. Deutscher ansåg att Stalins handgångne män, även om de inte vågade gå emot honom medan han fortfarande levde, var mycket medvetna om det verkliga tillståndet och insåg att deras egen överlevnad krävde genomförandet av långtgående reformer.

Deutscher var fascinerad av problemet – för vilket han hänvisade till historiska precedensfall, inklusive påvedörets reformer i början av 1500-talet – hur fullfjädrade stalinister kunde reformera det system som de hade hjälpt till med att skapa och vars missförhållanden de var kraftigt delaktiga i. Alla hans skrifter under denna period uppehåller sig vid detta problem och betonar komplexiteten och tvetydligheterna i den pågående processen, men drar till slut slutsatsen att hela reformrörelsen följde en egen historisk logik som endast kunde sluta genom att radikalt förändra det sovjetiska samhället till det bättre. Några citat från artikeln ”Avstaliniseringens innebörd” (1956) visar hans tankegång:

Om ”den liberala utvecklingen” görs liktydig med en radikal lättnad i tvånget ovanifrån och med en strävan mot styre genom samråd, har den utvecklingen uppenbart, och till och med på ett uppseendeväckande sätt, varit i full gång i sovjetsamhället....

Med en fast etablerad allmän äganderätt till produktionsmedlen, med konsolideringen av och tillväxten inom planekonomin och – sist men inte minst med traditionerna från en socialistisk revolution levande i folks sinnen, så bryter Sovjetunionen med stalinismen för att fortsätta sina framsteg mot jämlikhet och socialistisk demokrati....

I ett samhälle, vars politiska medvetenhet har atomiserats eller vanställt, kan ingen större politisk förändring komma annat än från den styrande gruppen, förutsatt att det finns ett överväldigande socialt behov av den. Detta är exakt vad som skett i Ryssland. Det spelar ingen roll hur mycket man ogillar Stalins epigoner, man måste erkänna att de ändå visat sig vara kapabla till ett betydligt mer lyhört svar på reformbehoven än vad som allmänt troddes om dem....

Den nuvarande liberaliseringsgraden är förmodligen helt tillräcklig, för att i någon mån låta nya former av politiskt tänkande och opinionsbildande vinna insteg hos intelligentsian och arbetarklassen. Dessa processer är av naturen molekylära och fordrar tid för att mogna. Men när de en gång mognat kommer de helt visst att grundligt förändra kommunismens hela moral och politiska klimat och förvandla det i en socialistisk demokratisk anda. [Artikeln ingår i samlingen [Sovjetunionen efter Stalin](#)]

Det som Deutscher sade, i termer av Trotskij's teori om byråkratin, var att byråkratin hade nått det förutsedda stadium, där den efter att ha fullgjort sin uppgift som arbetarklassens ställföreträdare, inte bara helt enkelt kunde avskaffas men måste göras överflödig om man skulle kunna göra ytterligare framsteg. Men han tycktes lägga till något nytt, att byråkratins ledning förstod ohållbarheten i sin ställning och att den, samtidigt som den desperat försökte rädda sig själv, faktiskt var i färd med att begå självmord. Än en gång, i termer av teorin verkade han säga att den andra revolution, som även Trotskij hade förutspått, faktiskt ägde rum, dock i

motsats till vad Trotskij hade förväntat sig, på ett fredligt och reformistiskt sätt. Men Deutscher tvekade inför att dra denna slutsats:

Huruvida förändringen och utbytet av styrande grupper och generationer kommer att fortgå gradvis och fredligt eller genom våldsamma omkastningar och oförsonliga konflikter, är en fråga som varken behöver eller kan besvaras *a priori*. Hela utvecklingen saknar precedensfall och det finns alltför många okända tal i ekvationen. Man kan på sin höjd analysera de omständigheter, under vilka förändringen eller raden av förändringar skulle kunna följa en fredlig och reformistisk bana och under vilka den reformistiska fasen skulle visa sig vara enbart ett förspel till ett våldsamt uppror. Ämnet är för stort, komplext och spekulativt för att kunna behandlas här. (Ibid.)

Såvitt jag vet återkom inte Deutscher till detta problem i sina senare skrifter, och intresset för det troliga med fredliga reformer i Sovjetunionen försvann snart. Sista ordet i detta kapitel i tolkningen av Sovjets historia kan lämnas till Daniel Singer, en yngre vän till Isaac Deutscher och en värdig fortsättare av hans arbete. Vid ett symposium 1977, kring temat "Svagheter och möjligheter för misslyckande i Sovjetunionen", erinrade Singer sina lyssnare om "redan något föråldrade kontroverser om arten av förändringar i det efter-stalinistiska Ryssland":

Kommer de uppifrån eller nerifrån, från toppen eller från basen, inifrån eller utifrån partiet... I sina mer sofistikerade versioner räknade de som trodde på gradvisa förändringar inte bara med reformatorernas goda vilja. Till denna faktor lade man också de sociala restriktionerna och trycket från basen som tillsammans bildar de krafter som i Ryssland påbörjar en återresa längs den väg vilken hade lett från proletariats diktatur till generalsekreterarens. Denna kontrovers har vi nu lämnat bakom oss. Redan före Chrusjtjovs fall, och säkert sedan invasionen av Tjeckoslovakien, har det blivit uppenbart att systemet har sin egen logik, apparaten sin instinkt för överlevnad, och att den inte kommer att tveka att skoningslöst slå till om dess intressen står på spel. (II Manifesto (ed.), *Power and Opposition in Post-Revolutionary Societies*, London, 1979*)

Det är förståeligt att en förespråkare för Trotskijs byråkratiteori kunde fela som Deutscher gjorde i mitten av 50-talet. Det som inte är så förståeligt är att teorin 1978 skulle upprepas av en ledande trotskistisk teoretiker som Ernest Mandel, inte bara utan betydande förändringar utan även utan att ägna uppmärksamhet åt de avgörande viktiga händelser som skedde kring och efter Stalin lämnat scenen.

Ytterligare en aspekt på vad historien har sagt om det sovjetiska samhällets karaktär. Enligt den trotskistiska teorin i Mandels tolkning är proletariats fortfarande den härskande klassen. Detta följer på ett syllogistiskt sätt av egendomssystemets natur. Historiskt sett har de härskande klasserna varit egendomsklasser. Men med tanke på det statliga ägandet av produktionsmedlen finns det inga egendomsägande klasser i Sovjetunionen. Produktionsmedlen ägs av hela samhället via staten och den överväldigande majoriteten av samhället är arbetare. Därför är arbetarna den härskande klassen. V.S.B. Men Mandel vet likaväl som alla andra att denna legalistiska tolkning stämmer dåligt med sovjetlivets realiteter. Vid ett tillfälle går han så långt som till att säga: "För det sunna förnuftet framstår det helt klart som absurt att säga att proletariats diktatur råder i Sovjetunionen, eftersom proletariats överväldigande majoritet inte utövar någon diktatur eller ens någon makt." (s. 43) Men problemet går mycket djupare än så. En gång i tiden, på Trotskijs tid, var det möjligt att hävda att det ryska proletariats, när erfarenheterna av revolutionen fortfarande låg nära i det förflutna, ansåg att det hade vunnit rätten att vara den härskande klassen, att det hade berövats frukterna av sin seger, och att det skulle hävda sin överhöghet så fort som omständigheterna tillät detta. Det fanns till och med en stark ådra av denna tankegång i Deutschers skrifter. Men inte i Mandels. Här

* Flera av bidragen till denna konferens (dock ej David Singers) finns på marxistarkivet: [Makt och opposition: Texter från II Manifesto's östeuropakonferens 1977](#). Se även Ernest Mandels kommentar till konferensen: [Sovjetunionens karaktär, socialism, demokrati](#) – Red

finner vi ett realistiskt – och jag tror riktigt – erkännande av djupa förändringar i de sovjetiska arbetarnas existentiella situation:

Den sovjetiska arbetarklassen har blivit mycket besviken över den vändning som Oktoberrevolutionen tog, genom den stalinistiska degenerationen, mot en socialistisk ledarskapsmodell som inte tillgodoser arbetarnas behov. Arbetarna har inte heller lockats av den kapitalistiska modellen. Men de ser inget alternativ i världen idag, ingen tredje modell. . . . I avsaknad av en sådan alternativ modell har de sökt sig till privatlivet, omedelbara krav, högre levnadsstandard, även personlig karriär. ... Alla dessa former av tillbakadragande är praktiskt taget oundvikliga. Det andra huvudskälet [för de ryska arbetarnas lugn] är att det har skett obestridliga framsteg när det gäller sovjetarbetarnas levnads- och arbetsvillkor. Dessa framsteg, som skett nästan oavbrutet sedan Stalins död, dvs under de senaste tjugofem åren, har frambringat det som kan kallas ett klimat inom arbetarklassen som är mer reformistiskt än revolutionärt. ... Vanligen ... hoppas de sovjetiska arbetarna kunna förbättra sin lott genom att utöva press inom systemets ramar snarare än genom att utmana det på ett övergripande sätt. (s. 39)

För mig verkar det som att denna diagnos av det sovjetiska proletariats situation slår in sista spiken i kistan för den trotskistiska teorin om byråkratin som en tillfällig stand-in för en härskande arbetarklass. En reformistisk arbetarklass är en som accepterar systemet, om än motsträvigt och utan entusiasm. Och själva kärnan i systemet är att arbetarklassen, producenterna av den sociala produkten och dess överskott, är underordnad en extern kraft som har vuxit till monströsa dimensioner sedan den kom till för mer än sextio år sedan. Att fortsätta att förneka att denna makt utgörs och kontrolleras av en ny härskande klass strider mot verkligheten och inbjuder till hopplös teoretisk förvirring.

Här träffar vi på det som antagligen är Mandels sista försvarslinje:

Om man skulle hävda att produktionsförhållandena i Sovjetunionen varken är socialistiska eller kapitalistiska, utan tillhör ett nytt samhälle som domineras av en utsugande klass, då skulle man behöva visa hur denna mystiska nya härskande klass, som är helt obefintlig fram till timme noll när den griper makten, har uppkommit. Man måste avslöja dynamiken, lagarna för utvecklingen av detta samhälle – något som ingen av förespråkarna för denna teori någonsin har kunnat göra. Det måste också visas att dessa produktionsförhållanden, som påstås vara karakteristiska för ett nytt produktionsätt, har den stabilitet och kapacitet som krävs för den självreproduktion som är utmärkande för produktionsätt, vilket strider mot allt vi vet om det sovjetiska samhället. ...

Men problemet här är verkligt endast för den som är fast i en rigid version av den marxistiska teorin om staten. Ett förrevolutionärt samhälle kännetecknas av en viss klasstruktur som inkluderar en härskande klass och en revolutionär klass. Den senare störtar den förstnämnda. Den revolutionära klassen blir den nya härskande klassen. Den gamla härskande klassen lyckas antingen göra kontrarevolution eller dör ut. Den enda variation som tillåts i detta scenario är att om den revolutionära klassen av någon anledning inte är redo eller kan fullgöra sin nya roll, då kan en byråkrati ta över i dess ställe tills den är redo, varpå det avbrutna dramat fortsätter enligt det ursprungliga manuskriptet. Ingen annan utveckling är möjlig, inga nya klasser tillåts dyka upp.

Svaret på detta gavs för länge sedan oavsiktligt av Trotskij själv (i det tidigare ovan citerade avsnittet). "[Om] stalinregimen", sade han, "är första stadiet i ett nytt utsugarsamhälle ... kommer naturligtvis byråkratin att bli en ny utsugande klass." Med andra ord, den nya *utsugande klassen utvecklas ur de förhållanden som revolutionen själv skapat*.

Detta är naturligtvis inget problem som intresserade Trotskij, eftersom han var fast övertygad om att det aldrig skulle uppstå i verkligheten. Men det utesluts inte alls av hans teoretiska vision, och det är svårt att se varför Mandel skulle finna den så mystifierande.

När det gäller utvecklingslagarna för detta samhälle har Mandel utan tvekan en poäng i att de inte har utarbetats tillfredsställande. Å andra sidan har nya tolkningar av sovjetisk historia - framför allt Charles Bettelheims *Klassstriderna i Sovjetunionen*, av vilka två volymer hittills kommit ut* - börjat lägga grunden till allvarliga, om länge försenade, studier av det sovjetiska samhällets funktionssätt. Och förvisso har Bettelheim och andra redan försett oss med rikt material för att spåra och analysera födelsen, tillväxten och mognaden av den nya härskande klass som det sovjetiska samhället har gett upphov till.⁷ Slutligen, beträffande den ”stabilitet och kapacitet för självreproduktion som är utmärkande för produktionssätt”, vad mer bevis kräver Mandel utöver samhällets överlevnad och uppstigande till supermaktsstatus under den inte precis lugna perioden från 1917 till 1978?

Översättning: Martin Fahlgren

Lästips

Ernest Mandel svarade på ovanstående artikel: [Varför den sovjetiska byråkratin inte är en ny härskande klass](#)

Under åren 1964-70 förkom en ganska omfattande debatt om Sovjetunionens klasskaraktär i tidskriften *Monthly Review*, där Sweezy medverkade. De flesta debatttagarna, inklusive Sweezy, var mer eller mindre influerade av maoismen. Delar av denna debatt finns samlad i [Socialkapitalismen](#).

Van der Linden redogör översiktligt för maoistiska teorier om Sovjetunionens karaktär i: [Holmberg, Bettelheim och hans kritiker](#).

Se även [Intervju med Paul M Sweezy](#) (från *Monthly Review*, april 1987), där Sweezy bl a ser tillbaka självkritiskt på sin tidigare alltför okritiska hållning till maoismen.

Åre 1974-76 fördes en svensk debatt om frågan: [Mörk, Gustafsson, Eklund: Maoisterna och Sovjet – debatt](#)

* Den första finns på marxistarkivet: [Klasstriderna i Sovjetunionen - Första perioden 1917-1923](#). – Red

⁷ Naturligtvis återstår fortfarande viktiga meningsskiljaktigheter kring detta och andra aspekter av den sovjetiska utvecklingen. Se mina uppsatser i följande nummer av *Monthly Review*: november 1974, januari 1975 [sv. övers [Sovjetsamhällets karaktär](#)], mars 1976, maj 1977 (svar till Bernard Chavance), and oktober 1977.